Två lyriker

Av Olof Lagercrantz

SOM kännare och finsmakare av ord och språkliga klanger står GUNNAR EKELÖF i en klass för sig. Han har ett förunderligt mjukt och lätt handlag. De ord han fångar in för sin vers utsätts aldrig för tvång. De kloroformeras inte i stela rytmer. De färgas inte om. De behåller som skickligt eterdödade fjärilar sin friskhet och sina färger även i diktens snidade monter. Något språkligt maner har Ekelöf aldrig fastnat i och ingen versform har någonsin fått sådan makt med honom att han blivit fastlåst och stel. Han rör sig fritt och säkert i en mångfald fria versformer, men han kan också rimma mjukare och behagfullare än de flesta, och hans distika står inte Vilhelm Ekelunds efter.

Jag skulle tro att av alla nu levande svenska lyriker arbetar ingen med sin vers så segt och målmedvetet som Ekelöf. Den får därigenom en underbar nyansering, ett övermått av övertoner, de lättaste skuggor, de mest svårfångade dagrar. I sin nya samling »Non serviam» har han nått högre än förr. Den är lyriskt rikare än »Färgesång». Den rymmer ingenting som är likgiltigt och genom att en hel del av dess innehåll har utkastets och skissens karaktär låter den ständigt ana möjligheter och perspektiv, som inte fullföljs, men som eggar och tjusar genom sin mångfald och sina löften.

Många av samlingens dikter är, skulle man kunna säga, resultat av den fria konstnärliga leken. I våra dagar, då social ansvarsmedvetenhet står så högt i kurs, är det mången som betraktar skönheten som brottslig, om hon inte är spänd för någon parti- eller idékärra. Ekelöf är en av dem som vågar närma sig den sköna utan några biavsikter. Man gjorde honom säkerligen orätt om man sökte hemliga nycklar och hemlighetsfulla sammanhang i dikter som »Gobeläng», »Spansk skola», »Diner» eller »Souvenir du Mariage». Den senare handlar om två källor, en belägen på Tjörn, den andra nära Fagersvik på Mörkö. Till den förra »bär man om sommaren fem käril: en celadonkopp, ett bäcken i ostindiskt blåvitt, en silverbägare, ett gammalt glas med nött förgyllning, en bred och bukig skål av tenn». Hur vattnet i källan smakar när man i tur och ordning dricker därav ur de fem kärlen handlar dikten.

Den som sänker ned ett bäcken av ostindiskt porslin i en skogsomsusad svensk källa förefaller kanske betraktaren alltför raffinerad, alltför kulturförgiftad, en smula briljanterat snobbig. Men det är just en av hemligheterna med Ekelöfs författarskap att det förenar en förfinad och överförfinad kultur med stark och frisk ursprunglighet. »Det bor en friskhet djupt i mig / som ingen kan frånkänna mig / ej ens jag själv», säger han vid ett tillfälle. Det gäller bland annat dikten om källorna. Den friska smaken av klart källvatten förloras inte ett ögonblick. Dikten släcker i dubbel måtto vandrarens törst. — Till den andra källan, på Mörkö, »behöver intet käril medföras: på en grenklyka hänger där i sitt öra en gammal kopp med snusbrun spricka. Kring denna källa finns det granar, mossbevuxna barrbeströdda stenar, bortom gärdesgården några torp och tegar, ris och klyftor, vita och bruna insektsliknande örter (Habenaria, Neottia, Goodyera), djupa grottor, skogbevuxna öar, havet och döden.»

Denna dikt liksom ett par andra har en lätt 1700-talston över sig och är lagd i munnen på en gammal superkargör, som förstår sig på mat och vin ännu bättre än på vatten. Den diner han drömmer samman åt sig — »under min svåra sjukdom Göteborgsgrundet d. 14 sept. 1742 varunder jag intet feck behålla» — är en festlig och behagfull tillställning med många pikanta bisarrerier. Till en överårig Mosel serveras där en på fjällsjöis nyfiskad harr med färskupptagen mandelpotatis. Serveringspersonal och matsal växlar med rätterna. Den väl hängda trådiga orren med utomordentligt god stekskorpa serveras av museivaktmästare och såsen är så blank att den kan viras om fingret. Efter filbunken

Gunnar Ekelöf, Non serviam. Bonniers. — *Karl Vennberg, Tideräkning.* Bonniers.

med smultron och ett brasilianskt torrt café filtre proponeras: »För den vars hjärta önskar mer ett skyddat ljus i hand att vandra genom parken med sin partner arm i arm och tända på lampetterna i lusthuset.

Ultimo: för den som intet mera önskar sig en stallykta i hand att gå sin väg och njuta en stunds tankfull lust på huset.» En ljuvligare måltid har jag aldrig deltagit i, än mindre läst om.

Det finns vid sidan av superkargördikterna, vilka någon gång leder tanken till Petronius (Ekelöf har intresserat sig för denne latinske diktare, satiriker och överförfinade epikuré), andra dikter av idyllisk, ibland folkviseartad karaktär. »På en näverdosa» vittnar om en andlig släktskap mellan Stagnelius och Ekelöf. Här finns samma ur kaotiska djup uppstigande tystnad, samma gripande enkelhet som i »Näcken». »Ordspråksbonad» är en fulländad dikt, så enkel och självklar som de ängsblommor den besjunger:

En vas full av ängsblom
är tysta ensamheten:
Jag vet en liten stuga
i skogarna långt bort.

Jag kommer genom gräset
som ligger vått av natten.
Där står den mörk och ensam.
Jag öppnar tankfullt dörrn

— och står en stund och ler åt
att allting är som förut.
Jag kränger av mig mesen
och börjar göra eld.

Just i bristen på ansträngdhet röjer sig mästaren. Det är så enkelt att vem som helst glad springer upp och tror sig med några ord kunna nå odödligheten.

Om dikter av detta slag slår mest an, om de dröjer längst kvar i minnet och man gärna ville bereda dem en plats bland dem som hör med i skolböckers och antologiers permanenta litteraturutställningar, är det kanske ändå en del andra dikter, där diktaren anger sin ställning i samhället och till det eviga som intresserar och fascinerar mest. Ekelöf hör inte till dem som trivs i det moderna samhället. Hans livsångest förenar sig med olust över ofrihet och småsinthet, över fantasilöshet och instängdhet i folkhemmet. Han uppträder som satiriker med fint slipade vapen och dubbelbottnade insinuationer. Han riktar sig till »de folkhemske» och tecknar en bild av framtidens svenska demokrati, som borde få blodet att stelna även i den största

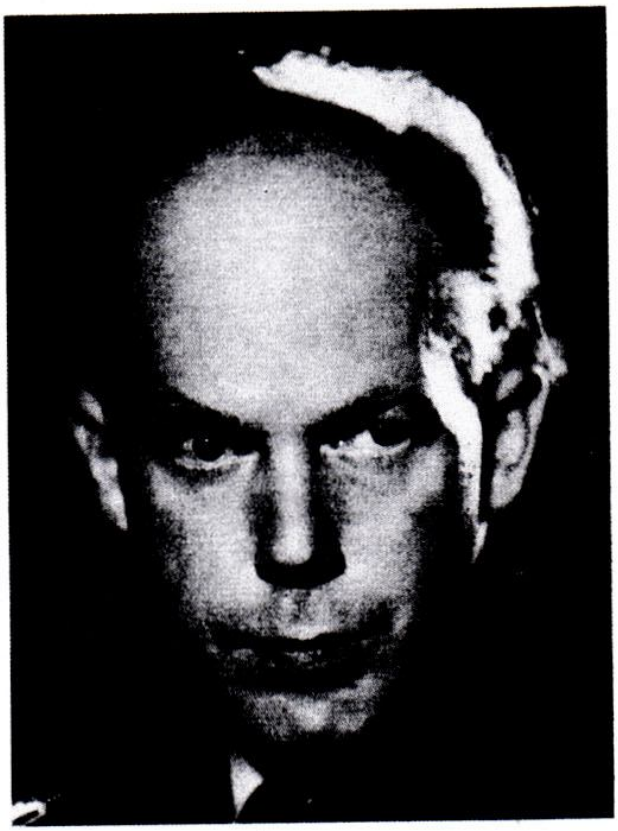

Gunnar Ekelöf.

centraliseringsväns ådror. Över könlösa vitaminarbetare i framtidslandet härskar hormonernas drottning, Svea. Barnen har aldrig rörts av människohand och över den ändlösa förstadens funkiskuber glider molnen, fyrkantiga också de — »för ändamålsenlighetens skull».

Och det blir natt och tyst. Bara sophelikoptern
surrar i sakta mak från port till port
förd av en framtida utstött, en anarkist och poet
livdömd att bortskaffa allt fantasisnusk.
Den liknar på avstånd en jättelik svärmarfjäril
brummande framför morgonens klase av skär kaprifol
högt, o högt över härliga friskportarskogar
där aldrig mer någon luffare någonsin luffar.

Den känsla av utstötthet — och utvaldhet — som kommer till synes i denna dikt är ett genomgående motiv i samlingen. Den på det absoluta inställda människan, den som följer sin egen lag och ej sneglar efter konventioner och lyssnar efter bravorop, skall ingenstans vara hemma. Livet i samhället är kompromiss och lögn och det är de utstötta, judarna, luffarna, konstnärerna som är bärare av det renast mänskliga. I den gripande, förunderligt vackra dikten »Svanen» hör fågeln i sjukhusdammen vildgässen ropa ovanför. Svanor och vildgäss! mellan dessa två begrepp växer Ekelöfs dikt fram, mellan reflexion och omedelbarhet, mellan estetisk kontemplation och

Karl Vennberg.

fri flykt, mellan parkens vårdade gångar och häckar och den fria naturen bortom människors boningar.

> Det ena vore väl helt enkelt: vara som man är.
> Det andra är väl: att mot udden spjärna.
> Och hade jag den skarpa udden mindre kär
> så vore jag som andra, mer än gärna.

De raderna rymmer ett program, ett svan- och vildgässprogram, omöjligt att realisera, men fyllt av befruktande spänning.

I mycket är Ekelöf romantiker och mystiker. Han hämtar gärna sina symboler på havsbottnen, under det medvetnas yta. Han ber om sepiornas ögon, han hör »hemlig klockklang bristande genom djupen», han intervjuar barnflickan som dränkt sig. Aldrig tidigare har havet betytt så mycket för honom som i denna samling. Till en del får det fattas som en dödssymbol. I »Samotrake» är han en roddare som sliter vid sin årtull på dödens skepp. I fören skrider Nike mot en hamn som ingen känner. Men fastän ingen vet varifrån och vart, är det seger nog att vara med, att leva, att inte nå fram. I »Emigranten» — byggd på en dröm — lider diktaren skeppsbrott och förlorar ett år av sitt liv. Denna dikt handlar om skuldkänslan, om en dunkel känsla av att ett brott blivit begånget utan att någon vet var, när eller hur. På något sätt har kanske Kafka här spelat in. Dikten är av mäktig verkan, men trotsar en utförligare analys. »Jarrama» är en dödsfantasi, genomskälvd av förintelseskräck, en dikt som samtidigt bränner och förlamar. I »Gymnosofisten» lägger Ekelöf fram sin religiösa tro eller rättare sitt sökande efter det översvinnliga. Herren är »Någonting Annat». Endast det outsagda har mening och kraft. Livet är det steg jag inte tagit, det namn jag ännu ej uttalat. Det enda som finns är »det andra», det som fördunstar då vi sträcker ut handen efter det. Det är en evighetstro utan gud, en bekännelse till ett heligt »något» bortom ord och förnuft.

Det är omöjligt att i en anmälan ge en föreställning om »Non serviams» mångfaldighet och lyriska rikedom. Ekelöf är väl inte alltid så logisk eller så märkvärdig som tänkare, men han bjuder oss livet i all dess fullhet. Han har geniets öga och förvandlingskraft. — Jag skall alltid räkna det som en lycklig dag i mitt liv då jag fick hans senaste diktsamling i min hand. Jag hoppas att många får uppleva samma glädje.

Karl Vennberg, i detta nu en av våra skarpsinnigaste och hederligaste kritiker, anmälde i Bonniers litterära magasin »Non serviam» och förklarade bland annat: »Den vävnad av halvsanningar, halvlögner, eftergifter, anpassningar, förräderier och konventioner, som de flesta efter några få och föga uppseendeväckande slingerbultar under puberteten godtar som normalverklighet, har i honom (Ekelöf) alltid haft en enveten fiende. Han har bekämpat den som dynamitard och höjt sig över den som gud.» — Det är ingenting att anmärka på denna karakteristik, men den gäller oförbehållsammare Vennberg själv. Idédiktaren Ekelöf fångar man inte in i brådrasket. Det kan falla honom in att slingra sig undan. Han är lyriskt och romantiskt oberäknelig. I Vennbergs tankevärld däremot härskar en logisk klarhet och man får ibland det intrycket att han fruktar den fria poetiska ingivelsen. Han är en dynamitard med normalverkligheten som objekt, en knivkastare som med utsökt precision naglar fast halvsanningar och halvlögner och en fantasifull överrumplare av konventioner. Politiskt är han radikal, men utvecklingsoptimist är han inte och han synes mena att människan till evig tid är dömd att leva förnedrad av lögn och oredlighet. Det dröjer inte länge förrän

upproret omsättes i reda pengar, förrän trotset förvandlas till en likgiltig rad i T.T:s börsnoteringar, förrän den goda viljan glidit över i sin motsats.

Vennbergs nya diktsamling »Tideräkning» är lika pessimistisk som hans tidigare. Människan är ensam och förstår ej den tillvaro hon fötts till. Livet är slamret av skruvnycklar mot den förolyckade dykarklockan eller en nyckelring med oanvändbara nycklar. Medvetande är endast självmedvetande och självmedvetandet är medvetandet om spärrhakar. I den traktat som författaren låter upprätta mellan människan, »Den trolöse», och livet, »Det trolösa», dömes människan till vanmakt. Hon är den duk över vilken grymhetens penselföring går fram.

Parterna må beredas tillfälle
att i lika mån avnjuta grymhetens penselföring
med det förbehållet
att Den trolöse alltid har att bestå duken.
Mot utdunstningar från medkänsla och samvete
anbefalles ångbad.

För den stundande slutduellen
har sekundanterna överenskommit
om följande vapen:
pistol för Det trolösa
och pappersknív åt Den trolöse.

Dock vare det Den trolöse obetaget
att overksam och med estetisk rysning
följa kulbanans
vackra båge mot hjärtat.

Dystrare kan man knappast se människans situation. Det står henne fritt att estetiskt njuta av den process som bringar henne undergång, men trotsa sitt öde kan hon ej och medkänsla och samvete är utdunstningar utan betydelse.

Den vennbergska pessimismen är en naturlig konsekvens av de erfarenheter som mänskligheten gjort under de senaste årtiondena. Det är omöjligt att längre se tillvaron som en kamp mellan ljuset och mörkret. I halvdager har det senaste världskriget utkämpats och rena motiv och oanfrätta ideer har ingenstans funnits att uppleta. Som Vennberg själv framhållit i en intressant artikel i »40-tal», »Den moderna pessimismen och dess vedersakare», finner man hur runtom i Europa en rad ledande diktare ansluter sig till samma tröstlösa och illusionsfria syn på människan och samhället. Liksom Kafka, Rex Warner, Sartre och andra plockar Vennberg isär vår psykiska reaktionsapparat och påvisar vår meningslösa pendling mellan tro och vanmakt, mellan skräck och likgiltighet, mellan halvlögner och halvsanningar. Vad vi än tror oss välja, vilka ideal vi än ansluta oss till hamnar vi i självbedrägeriets återvändsgränd. Men hans slutliga rekommendation blir ej, som man skulle tro, självmordet. Han bekänner sig till en slags handlingsmystik. Han slutar sin artikel med dessa ord: »Man kan kanske fråga sig om inte denna analys, som avslöjar blindheten hos oss alla och som bortom alla tankesystem återför den centrala problematiken till människan och människans beskaffenhet, man kan fråga sig om inte denna analys i det läge, där vi nu befinner oss, rentav är den rätta handlingen.» Det finns med andra ord även i Vennbergs värld ett trots allt. När vanmakten är konstaterad, när skräcken är erkänd, när lögnen har ljuset rätt i ögonen skall det kanske öppna sig en möjlighet för människan att åter närma sig livet med större förtroende. Diktaren Vennberg ser som sin uppgift att säga sanningen om den förlamade och förförda människan och på ett ofta snillrikt och slagkraftigt sätt har han nu gjort det i två betydande diktsamlingar. Han synes lämna den frågan öppen huruvida efter den stora svedjebranden nya skördar skall kunna växa upp. Han synes ej helt vilja uppgiva hoppet om människan. Hans egen livsvilja visar sig i förnekelsen och sanningssägandet stark nog. Hans radikala pessimism är en nyttig och renande medicin, som man inte bör låta stå oanvänd.